

Cultuur en legitimatie van overheidsbeleid

Rein Jan Hoekstra

Waarom dient de overheid zich bezig te houden met het cultureel erfgoed. Deze vraag kan ik verbreden tot de legitimatie van het gehele overheidsbeleid. Welke taken behoren tot die van de overheid?

U kent waarschijnlijk *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860) van Jacob Burchhardt (1818-1857). Boven het hoofdstuk over de politiek plaatst hij als titel “Der Staat als Kunstwerk”.

De staat is kunst, de staat is cultuur, cultuur als alles overheersende taak. De staat als kunst- en vliegwerk om de samenleving bij elkaar te houden. Het is bij uitstek de taak van de cultuur, van de cultuurpolitiek de samenleving coherent te houden. Daarom, om die cohaesie, is onderwijs een zorg van de regering, als opvoedingssysteem ter opvoeding in de christelijke en maatschappelijke deugden, zoals in de vorige eeuw en tot diep in deze eeuw nog werd gezegd. Daarom is het belangrijk welk onderwijspakket aan leerlingen en studenten wordt aangeboden. Verwerven zij kennis over ons erfgoed, over de geschiedenis, over de godsdienst. Lezen zij *Herfstij der Middeleeuwen* van Johan Huizinga, toen – in de Middeleeuwen, kunst geen kunst was, maar communicatie – en leer-middel. Kunst behoorde bij het leven van alle dag, zoals radio, krant en televisie nu, mooi, slecht en lelijk tegelijk.

De staat als cultuurdrager, namens de samenleving. Zo was het. Maar is het nog zo? Maar hoe dan en onder welke voorwaarden? In de ontwikkeling naar het moderne staatsidee waarin staat en samenleving worden gescheiden, heeft zich een stevige discussie voorgedaan over de specifieke verantwoordelijkheid van de overheid.

Belangrijke ontwikkelingen op dit punt tonen zich aan de hand van de geschiedenis van politieke hoofdstromen. Thorbecke is van oordeel dat onderwijs, kunst en wetenschap geen zaak der overheid zijn, mogen zijn. Voor hem gold de wet der onthouding. Openbaar onderwijs is er alleen omdat de mensen te kort schieten. Op het terrein van de kunst en wetenschap mag de overheid geen oordeelaar zijn. De overheid heeft zorg “voor een positief organisme der vrijheid”. Als er maatregelen worden getroffen, dan niet ten gunste van verenigingen of personen, maar alleen ten behoeve van het object kunst. De Thorbeckiaanse benadering is naderhand sterk genuanceerd, maar een afkeer van overheidsbemoeienis met de kunst is gebleven op basis van de liberale visie van de persoonlijke vrijheid van de mens, waarbinnen niet anders dan strikt noodzakelijk en goed genormeerd binnen mag worden getreden.

Groen van Prinsterer was het eens met Thorbecke op het terrein van kunst en wetenschap. Daarmee hield het ook op, zoals u weet. Op het onderwijsvlak kozen zijn opvolgers voor het verbond met de katholieken. Soevereiniteit in eigen kring en subsidiariteit vormen daarvan de grondslag. Maar verschil is er wel tussen katholieken en protestanten.

In de katholieke leer schenkt de staat vrijheid aan “lagere” ge-

meenschappen en kan hij om reden van doelmatigheid daarin ingrijpen. De protestantse benadering is een andere: de vrijheid is van nature gegeven. Katholieken als Alberdingh Thijm en de u zo bekende De Stuers, en ook Schaepman zagen vanuit deze benadering geen overheidstaak weggelegd bij de stimulering van eigentijdse kunst; motieven van zedelijkheid speelden daarbij een sterke rol. Pas in de twintiger jaren wordt dit taboe doorbroken, door de CHU-minister De Visser. Een uitzondering vormde het toneel. CHU en katholieken waren vóór subsidiëring, mits voldaan was aan eisen van artistieke en zedelijke kwaliteit. De ARP zag hier slechts een zedenbewakende rol voor de overheid weggelegd. Per saldo leidt de christen-democratische visie tot erkenning van de verantwoordelijkheid van de overheid en maatschappij op het terrein van de cultuur. Als gelijke medespelers! Met de nadruk op de zgn. interactieve verantwoordelijkheid. Het Poldermodel avant la lettre!

De sociaal-democratische visie kan ik het beste illustreren met de woorden van de grote vakbondsman Henri Polak, namelijk dat de taak van de vakbeweging niet kan worden volbracht “als de leden van de vakvereniging niet op een hoog peil van ontwikkeling staan, zodat zij vraagstukken van maatschappelijke en culturele aard kunnen beoordelen”.

Over de rol van de overheid heerste verdeeldheid in de jaren van Troelstra. Wel een sterke nadruk op onderwijs. Maar een echte cultuurpolitiek kon pas na de grote omwenteling “de revolutie” worden ontwikkeld. Na 1945 geeft Van der Leeuw, de rode dominee het meest pregnant uitdrukking aan de cultuurpolitieke taak van de staat. De staat heeft zich uitdrukkelijk bezig te houden met het bevorderen, stimuleren en spreiden van kunst en cultuur. Cultuurpolitiek is niet neutraal, maar moet kiezen wat voor mensen geschikt is. Daarnaast dacht hij aan bedrijfsschappen voor kunst en wetenschap.

Sociaal-democraten zijn in een sterke rol van de overheid blijven geloven, echter gecorrigeerd door de grenzen van de verzorgingsstaat. Democratisering en decentralisatie zijn middelen om de gedachte ten principale te handhaven, doch de betrokkenheid van de “lagere” leefgemeenschappen te vergroten.

De D’66–stroming of anders gezegd, de vrijzinnig–democratische richting, richt zich sterk op het doorbreken van de antithese tussen liberaal en socialistisch. Deze stroming richt zich meer in het bijzonder op de juridische randvoorwaarden voor culturele ontplooiing van de individuele burger. Het overheidsoptreden is kaderstellend, niet bepalend.

Ik ga nu in op dit juridisch kader en kan in dit verband een aantal meer specifieke opmerkingen maken over de legitimatie van het overheidsbeleid. Ondanks de uiteenlopende opvattingen over de legitimatie van het overheidsbeleid heeft zich in de regelgeving de kerntaak van de overheid met betrekking tot de cultuurpolitiek uitgekristalliseerd.

Aantasting en verarming van het nationaal erfgoed als gevolg van onbelemmerde uitvoer van kunstschaten moet worden bestreden, *door de overheid*. Ruim een eeuw geleden heeft Victor de Stuers de onachtzaamheid van Nederland op dit punt aan de kaak gesteld in zijn befaamde Gidsartikel "Holland op z'n smalst". Het dieptepunt was de verkoop van het oxaal uit de St. Janskerk in Den Bosch naar Engeland. De kunstroof in de Tweede Wereldoorlog zou ook internationaal de gedachte veld doen winnen, dat nationaal erfgoed moet worden beschermd. In specifieke zin heeft dit bij ons de Wet tot behoud van cultuurbezit opgeleverd (1 februari 1984). Maar cultuur is breder dan de inhoud van deze wet.

Meer in het algemeen moet worden gezegd dat het voorkomen van aantasting en verarming van het cultureel erfgoed een zorg van de overheid behoort te zijn. Ik gebruik met opzet de term zorg, en niet de term taak, omdat het niet gaat om een overheidsverantwoordelijkheid die exclusief is. De bepaling van datgene wat tot het cultureel erfgoed behoort is nu eenmaal mede een subjectieve aangelegenheid. Cultuur vindt haar oorsprong en voedingsbodemp in de vrijheidsgedachte; door de staat opgelegde cultuur kennen we niet en willen we ook niet. Maar de respectering van de vrijheidsgedachte betekent niet dat de overheid van verantwoordelijkheid zou zijn ontslagen.

De Grondwet heeft in artikel 22 die taak ook vastgelegd; wel op een heel summiere wijze; de overheid schept voorwaarden voor maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrijetijdsbesteding. De overheid schept alleen voorwaarden en dan nog alleen voor ontplooiing. Zij treft dus geen maatregelen, als je de *Grondwet* leest. U ziet hier hoe de uiteenlopende opvattingen over de overheidsverantwoordelijkheid voor cultuur zijn uitgemond in een minimalistische formulering van een compromis. Vooral niet sturen, maar vooral respecteren. Geen commitment als overheid in inhoudelijke en financiële zin. De *Wet specifiek cultuurbeleid* is een treffend voorbeeld van deze nachtwakersgedachte. Eerder een houding van afwachten dan van anticiperen. De overheid als nachtwaker? Het past wel bij de vrijheidsgedachte als bron van cultuur, maar het geeft ook ruimte voor vernietiging van cultuurbezit indien economisch/financieel/planologisch wel overheidsop treden noodzakelijk is, en dat gepaard gaat met onvoldoende respect voor cultuurbezit. Wat te denken van de terugtrek van de kerkelijke verantwoordelijkheid voor het nationale culturele erfgoed?

Jan en Annie Romein in *De Lage landen bij de Zee* zeggen het zo (p. 596):

"Maar uitwijkend voor de Scylla der culturele ordening, dreigen zij te stranden op de Charibdis van de vrije, dat is anarchistische, burgerlijke economie, die ook in de cultuur het exploitatieobject ontdekt heeft en daarmee haar vrijheid, zo al niet openlijk inperkt, dan toch feitelijke illusoir maakt.

Immers het is voorlopig althans meer de bestaande vrije economie dan de alleen nog maar dreigende ordening die door vergaande arbeidsverdeling, door massaproductie van woningen, kleren en gebruiksvoorwerpen, door massavermaak

en massavorlichting en massa-ontspanning, de mens tot massamens, tot het aan de lopende band werkende, in het Babilon-kamp zijn "rust" zoekend dier in confectie maakt." Wat de kracht van woorden betekent!

Hoeveel historisch erfgoed is niet vernietigd. Ik kom zelf uit een streek, de Veenkoloniën, waar lintbebouwing vanouds een gegeven was. In een soort modernistische bevestiging, die overigens door weinigen werd bestreden – want lintbebouwing vond iedereen toen lelijk – heeft men in de zestiger en zeventiger jaren deze bebouwing willen doorbreken met als resultaat een voor velen smakeloos geheel. Gelukkig is de benadering anders geworden. Ik moet vele streekplannen en bestemmingsplannen beoordelen en dan zie ik hoe inmiddels bescherming van dorps- en stadsgezichten aandacht en soms prioriteit heeft gekregen, hoe bij de herinrichting van landschappen en agrarische gebieden het oude en het traditionele zoveel mogelijk behouden blijft. We zien ook hoe via het Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed, de archeologie in Nederland politiek, cultureel en maatschappelijk gezien opgevoerd wordt als onderdeel van het ruimtelijke beleid. De Archiefwet, de Monumentenwet, het zijn instrumenten ter bescherming van cultureel erfgoed. De overheid heeft, dat moet ook worden gezegd, dus al veel gedaan ter bescherming daarvan.

Cultuur is en was erkend als leerschool in het zoeken en vinden van een eigen identiteit. De overheid moet nog meer doen ter bescherming van die identiteit, maar ook ter bevordering van die identiteit. Ook het nieuwe moet worden toegelaten, want dat maakt weer deel uit van de toekomstige identiteit. U weet ook, dat in 1896 na de dood van Vincent van Gogh in 1890 een groep Groningse studenten (Huizinga onder meer) een tentoonstelling van zijn werk organiseerde; er kwam geen hond opdagen. De overheid is gelegitimeerd tot optreden, maar de bewijslast dat opgetreden moet worden is een zware. De overheid moet namelijk optornen tegen de vrijheidsgedachte, de individuele opvatting van de burger, van maatschappelijke groeperingen.

De legitimatie vindt de overheid in *behoud en bevordering van pluriformiteit*, in haar plicht de burger toe te rusten tot *culturele deelname*. Pluriformiteit is daartoe een instrument! Legitimatie wordt verder gevonden in het hanteren van het gelijkheidsbeginsel: namelijk toegankelijkheid van musea en bibliotheken voor een ieder. Legitimatie ligt ook in het verdelen van schaarste. Zie naar radio en televisie; maar nu de schaarste aan kanalen aan het verdwijnen is, treedt de overheid terug. Zij laat de markt het werk doen. Maar leidt dat niet tot vernietiging van het schaarse culturele en is dat niet weer een legitimatie ja een plicht om op te treden? *Schaarste* ook als legitimatie om natuur en landschap als overheidszorg te zien!

Legitimatie ligt voorts in de onderwijspolitiek, bij uitstek het instrument om de leerling op te voeden in culturele deugden, waarvan historisch besef er één is. De Staatssecretaris van Cultuur hoorde ik afgelopen donderdag in het Rijksarchief zeggen, dat in 2002 de oprichting van de *VOC* in 1602 wordt herdacht. Dit is een heel ander geluid dan ik opving toen ik

10 jaar geleden mijn dochter overhoorde aan de hand van haar aantekeningen van de geschiedenisles op de lagere school.

Ik was bij het jaar 1602:

Eén: oprichting van de VOC

Twée: *begin van de apartheid.*

Aldus opgeschreven in opdracht van de leraar! Tijden veranderen. Cultuur is onderdeel van politiek. Cultuur is weer terug bij onderwijs. Maar cultuur is breder dan onderwijs, hoort ook bij planologie en hoort ook bij economie. Kort geleden fietste ik door Rotterdam en onder meer over de Kop van Zuid. Wat ik daar zag aan resultaat van herinrichting was indrukwekkend. Het Entrepot behouden maar ingepast in de moderne tijd. En hier en daar indrukwekkende architectuur. Kennelijk heeft daar een nauwe samenwerking plaatsgevonden tussen overheid en betrokken architecten en bedrijven. Een consensusmodel, maar dan op kwalitatief niveau.

Gaat het dus goed met het culturele erfgoed? Neen, het kan veel beter. De verzelfstandiging van de musea lijkt een succes: namelijk vrijheid en verantwoordelijkheid. Maar waarom zijn de aankoopbudgetten van de musea zo minimaal gehouden? Het Schots Museum heeft drie maal het aankoopbudget van het Rijksmuseum in Amsterdam en twaalf maal van het Mauritshuis. Het Schots Museum heeft 650.000 pond! Is dat veel of weinig? Ik laat het antwoord aan u over. Waarom is er nog geen aankoopfonds zoals meer dan een jaar geleden in de Troonrede is aangekondigd? Waarom is de nota cultuur en school nog niet uitgevoerd? Waarom is niet meer geld beschikbaar voor monumenten, zoals monumentale kerkgebouwen? Het kan toch niet zo zijn dat in onze cultuur monumenten dicht gaan. Waarom blijven jongeren steeds meer weg bij traditionele cultuuruitingen en bekommeren zij zich minder om het culturele erfgoed (SCP, 25 jaar sociale verandering, 1998)? De jongeren zijn nodig als dragers van het culturele erfgoed om te voorkomen, dat in de toekomst alleen maar requiems worden uitgevoerd ter gelegenheid van de afbraak van gebouwen, terpen, musea, bioscopen en concertzalen.

De jeugd kan betrokken worden. Dat kan de overheid niet alleen. Daarvoor is particuliere creativiteit nodig.

De herdenking van de Vrede van Munster, de viering van 750 jaar Den Haag heeft doen blijken dat de jeugd betrokken is. Uit eigen wetenschap kan ik zeggen – als voorzitter 750 jaar Den Haag hoe jeugd betrokken was bij de herhaling van de Blijde Inkomste van Philips in 1456 in 's-Gravenhage, bij de openluchtoperedens van het Residentieorkest op het Binnenhof, bij de beeldtentoonstelling op het Voorhout, bij de Open Monumentendag.

Dames en Heren,

Cultuur is participatie van overheid en burger. De burger moet participeren in cultuur, door monumenten te bezoeken, door het Pieterpad te lopen, door te vieren wat historisch en actueel de moeite waard is. En de overheid moet participeren door uit te stralen dat deelneming de moeite waard is, soms door wetgeving tot stand te brengen, soms door geld te geven, soms door alleen maar een vergunning te verstrekken en soms door alleen maar promotie te bedrijven. Maar cultuurpolitiek moet niet een kwestie van aanmodderen blijven, zoals Jan Pen pessimistisch heeft gezegd. Cultuurpolitiek is geen zaak van kunst en vliegwerk! Met Pantser of Ruggegraat, de cultuurnota, is een goede aanzet gegeven tot structurering. Maar waarom de Wet specifiek cultuurbeleid niet uitbouwen tot een Kaderwet, een wet op de culturele ordening van dit land, zoals de Wet ruimtelijke ordening op zijn terrein, die de basis legt voor een geïntegreerd cultuurbeleid? De KNOB heeft een grote rol gespeeld en te spelen, met name als het gaat om de inhoud en de constructie van het cultuurbeleid.

Ik wens u van harte geluk met uw aanstaande verjaardag en wens u veel sterkte in de komende 100 jaar.